

З.Г. Сактаганова*¹, Т.Қ. Сақабай²

*¹тарих ғылымдарының докторы, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан, Қарағанды, e-mail: zauresh63@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-5881-482X>*

*²докторант, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан, Қарағанды, e-mail:tolkinist78@mail.ru*

1930-ШЫ ЖЫЛДАРДАҒЫ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫН ЖОЮ АМАЛДАРЫ РЕТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ КӨМЕК КӨРСЕТУ ШАРАЛАРЫ

Аңдатпа

Авторлар Орталық Қазақстан аумағындағы 1930-шы жылдардағы ашаршылық кезеңіндегі мемлекеттік көмек көрсету шараларын қарастырады. Мақаланың мақсаты Орталық Қазақстан өңірінде аштықтың зардаптарын жою амалдары ретінде қабылданған шараларды, аштыққа ұшыраған халыққа азық-түлікпен көмек көрсету мәселелерін аймақтық аспектіде қарастыру болып табылады. Авторлар архивтік құжаттар мен ғылыми айналымға енгізілген құжаттар жинақтары негізінде аштықтың зардаптарын жою амалдары ретінде мемлекет тарапынан көрсетілген көмек біріншіден, азық-түлік, өнеркәсіптік тауарлар, қарыздар беру; екіншіден, мал шаруашылығын қалпына келтіру үшін отырықшы аудандарда мал ұстауға рұқсат беру; үшіншіден, астық тапсыру жоспарын төмендету, одан босату, бірыңғай ауылшаруашылығы салығын төмендету немесе одан босату арқылы жеңілдіктер жасау арқылы көрсетілгенін анықтайды. Сонымен қатар аштықтың зардаптарын жоюдағы билік органдарының іс-әрекетін, шешімдерін анықтай-ды. Авторлар Нұра аудандық архивінен кеңес билігі тарапынан бидай, тары және т.б. түрінде азық-түлік көмегін алған колхоздардың тізімін анықтап, осылардың негізінде біріншіден, көмек кеш көрсетіліп, көмек шаралары қабылданған кезде қазақ ауылдарында аштық шырқау шегіне жетіп, шаруашылықтар күйреп, халық аштан өліп, аман қалғандары босып кеткені, екіншіден, көрсетілген азық-түлік көмегінің мөлшері жеткіліксіз болғаны, үшіншіден, көмек мөлшері әр шаруашылықтарда әртүрлі болып, кейде көрсетілген көмек кешігіп немесе мақсатқа лайық жұмсалмағаны, төртіншіден, қазақ ауылдарында орын алған жағдайды түзету мүмкін болмағаны туралы қорытындыға келеді.

Кілт сөздер: Орталық Қазақстан, ашаршылық, азық-түлік көмегі, мұқтаж колхоздар, көмек мөлшері.

Сактаганова З.Г. *¹, Сақабай Т.Қ.²

*¹доктор исторических наук, Карагандинский университет имени академик Е.А. Букетова,
Казахстан, Қарағанды, e-mail: zauresh63@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-5881-482X>*

*²докторант, Карагандинский университет имени академик Е.А. Букетова,
Казахстан, Қарағанды, e-mail:tolkinist78@mail.ru*

МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОМОЩИ В ПЕРИОД ГОЛОДА В 1930-е ГОДЫ В ЦЕНТРАЛЬНОМ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье авторы рассматривают меры по оказанию государственной помощи в период голода 1930-х годов на территории Центрального Казахстана. Авторам, на основе архивных документов и материалов сборников удалось выявить, что государство проработало несколько способов помощи для голодающих с целью ликвидации последствий голода. Во-первых, это выдача продуктов питания, промышленных товаров и займов голодающим районам. Во-вторых – выдача разрешений на содержание скота в оседлых районах для восстановления животноводства, и в-третьих – снижение плана сдачи зерна, или освобождения от него, а также снижения или освобождения от единого сельскохозяйственного налога. Авторами на примере Нуринаского района анализируется реализация основных решений органов государственной власти по ликвидации последствий голода. Авторы из Нуринаского районного архива

сообщили, что советскими властями были переданы пшеница, просо и другие продукты, определив перечень колхозов, получивших продовольственную помощь. На основании этого можно сделать следующие выводы. Во-первых, помощь была оказана поздно, и в казахских селах, где были приняты меры помощи, уже наступил порог голода: фермы рухнули, население голодало, а выжившие эмигрировали. Во-вторых, размер оказанной продовольственной помощи был недостаточным. В-третьих, размер помощи варьировался в каждом хозяйстве, и иногда возникает мнение, что оказанная помощь была затрачена не по назначению или несвоевременно. В-четвертых, исправить сложившуюся ситуацию в казахских селах было невозможно.

Авторы статьи приходят к выводу, что несмотря на то, что государство передало голодающим пшеницу, просо и другую продовольственную поддержку, оказанная помощь оказалась не недостаточной и запоздавшей.

Ключевые слова: Центральный Казахстан, голод, продовольственная помощь, нуждающиеся колхозы, объем помощи.

Z.G. Saktaganova*¹, T.K. Sakabay²

¹doctor of historical sciences, Karaganda University named after academician E.A. Buketov, Kazakhstan, Karaganda. e-mail:zauresh63@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-5881-482X>

²PhD student, Karaganda University named after academician E.A. Buketov, Kazakhstan, Karaganda. e-mail:tolkinist78@mail.ru

MEASURES OF STATE SUPPORT DURING THE FAMINE OF THE 1930S IN CENTRAL KAZAKHSTAN

Abstract

In the article, the authors consider measures to provide state aid during the famine of the 1930s in the territory of Central Kazakhstan. The purpose of the article is to consider in the regional aspect the main measures taken in Central Kazakhstan as the main measures to eliminate the consequences of hunger and to provide food assistance to the starving population. Based on archival documents and collections of materials, the authors managed to identify that the state has worked out several ways to help the hungry in order to eliminate the consequences of hunger. First, it is the provision of food, industrial goods and loans to starving areas. Secondly, the issuance of permits for the maintenance of livestock in settled areas to restore livestock production, and thirdly, a reduction in the grain delivery plan, or exemption from it, as well as a reduction or exemption from the unified agricultural tax. Using the example of the Nurinsky district, the authors analyze the implementation of the main decisions of state authorities to eliminate the consequences of famine. The authors of the article conclude that despite the fact that the state handed over wheat, millet and other food support to the hungry, the assistance provided was not insufficient and was delayed. The authors, having studied materials of the archival fund of the Nurinsky district, identified a list of collective farms that received food aid in the form of grain, wheat and other crops, and came to the following conclusion. Firstly, the food aid provided by the state turned out to be late, since at the time of its arrival, famine reached its peak, farms fell into decline, the population died out, and the survivors were forced to migrate; secondly, the amount of aid provided by the state was insufficient to solve the food problem; thirdly, food aid was distributed not only without taking into account the size of farms, but also not for their intended purpose; fourthly, the state authorities failed to correct the current situation in the Kazakh villages.

Keywords: Central Kazakhstan, famine, food aid, collective farms in need, the volume of aid.

Кіріспе. 1920-шы жылдардың соңындағы Қазақстанда ауылшаруашылығын социалистік негізде күштеп жүргізілген қайта құру, жаңғырту шаралары қазақ халқы үшін орны толмас апатқа алып келгені белгілі. Қазақ тарихының осы қайғылы беттері туралы 1980-шы жылдардың аяғынан бастап қазіргі уақытқа дейін Отандық және шетелдік зерттеушілер тарапынан бірқатар еңбектер жарияланып, архивтік құжаттар ғылыми айналымға енгізілді. Зерттеулердің көпшілігінде ашаршылық себептері, зардаптары, жүргізілген саяси науқандар және т.б. мәселелер қарастырылған. Соның ішінде аштықтың зардаптарын жою амалдары ретінде мемлекет тарапынан көрсетілген көмек түрлері жеке зерттеу объектісі ретінде қарастырыла қойған жоқ. Тек, кейбір зерттеушілердің атап айтатын болсақ, отандық ғалым Т.Омарбеков-тың [1], неміс ғалымы Р. Киндлердің [2], итальян ғалымы Н. Пьянчола [3] зерттеулерінде ашаршылық тарихы шеңберінде ішінара түрде қарастырылды. Сонымен қатар 1990 жылдардың аяғы мен кейінгі жылдарда жарияланып жатқан ресейлік «Трагедия советской деревни» [4]

және қазақстандық «Насильственная коллективизация» [5], «Ашаршылық. Голод. 1928-1934» [6] т.б. архивтік құжаттар мен материалдар жинақтарында, өңірлік архив мекемелері қорларында кеңестік билік органдарының көмек көрсету шаралары бойынша құжаттары кездеседі. Осы құжаттар негізінде ашаршылық кезеңіндегі халыққа көрсетілген мемлекеттік көмек шаралары, оның түрлері мен аштықтың зардаптарын жоюдағы билік органдарының іс-әрекетіне, шешімдеріне баға бере аламыз.

Тәркілеу, ұжымдастыру, астық, ет дайындау және т.б. саяси-шаруашылық науқандардың нәтижесінде аштыққа ұшырап, босып кеткен халық туралы билік өкілдері хабардар болды ма, аштықтың зардаптарын жою үшін билік тарапынан қандай да бір амалдар жасалды ма? – деген сұрақтар туындайды. Мақаланы жазудағы мақсатымыз осы сұрақтарға жауап іздеу болып табылады. Оның ішінде Орталық Қазақстан өңірінде аштықтың зардаптарын жою амалдары ретінде қабылданған шараларды, аштыққа ұшыраған халыққа азық-түлікпен көмек көрсету мәселелерін аймақтық аспектіде қарастыру болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Мақаланың деректік негізін ҚР Орталық мемлекеттік архивы, Солтүстік Қазақстан мемлекеттік архивы, Қарағанды облыстық мемлекеттік архивы, Нұра аудандық мемлекеттік архив қорларында сақталған құжаттар құрады. Соның ішінде Қарағанды облысы Нұра аудандық архивының «Нұра аудандық жұмысшы, шаруа және қызыл әскер Кеңесі мен оның атқару органының» 422 қорындағы 1 тізімдемедегі №3 істің «1931-1933 жылдардағы партия және кеңестік органдардың қаулылары, хаттамалары, жетекші нұсқаулар», №11 істің «1932-1933 жылдардағы аса мұқтаж шаруалар мен босып кетушілерге және балалар панасыздығымен күресу туралы» материалдарында сақталған құжаттар аса мұқтаж шаруаларға көмек көрсету жөніндегі материалдары аудан бойынша аштыққа ұшыраған колхоздарға көрсетілген көмек (шараларын) мөлшерін анықтауға мүмкіндік берді. Бұл құжаттарда облыстық, аудандық атқару комитеттерінің мәлімдеме жазбалары, түсіндірме жазбалары, жеделхаттары, сонымен қатар аудандық жабдықтау бөлімінің Нұра ауданы ауылдық кеңестері бойынша мұқтаж шаруашылықтардың тізімдері, азық-түлік көмегін бөлу ведомості, көмекті тарату тізімі, аса мұқтаж шаруашылықтардың көмекті алу тізімі, колхоздар бойынша таратылған азық-түлік көмегінің есептік ведомостері берілген. Сонымен қатар бұл құжаттарда тек қана Нұра ауданы колхоздарына көрсетілген көмек қана емес, Жаңаарқа ауданынан аштықтан босып келгендер мен панасыз қалған балаларға бөлінген көмек туралы мәліметтерді де кездестіруге болады. Осы архивтік істерде жиналған құжаттардан көрсетілген көмек көлемін, мерзімін және барысынан басқа, осы саладағы жергілікті билік органдарының іс-әрекетін көрсететін мәліметтерді анықтауға болады.

Сонымен қатар мақаланы дайындауда әр жылдары ғылыми айналымға енгізілген архивтік құжаттар жинақтары пайдаланылды. Атап айтатын болсақ, «Трагедия советской деревни», «Насильственная коллективизация и голод в Казахстане 1931-1933 гг.», көп томдық «Ашаршылық. Голод. 1928-1934», «Орталық Қазақстандағы 1931-1933 жылдардағы ашаршылық архивтік құжаттар мен естеліктер жинағы», «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның материалдары XX ғасырдың 20-50 жылдары. Т. 13 Государственные акты и документы по насильственной коллективизации, принудительному оседанию, заготовительным и другим политическим компаниям» т.б. жинақтарында берілген құжаттар Орталық Қазақстан өңірі ғана емес, сонымен қатар жалпы Қазақстан бойынша азық-түлік тапшылығының туындауы, мемлекеттік көмек көрсету шаралары, көрсетілген көмектің түрлері туралы ақпараттарды салыстырып қарастыруға мүмкіндік берді.

Мақаланы жазуда анализ, синтез, аналогия, жүйелеу, салыстыру, сипаттау және т.б. жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Ретроспективті әдіс оқиғаларды дәйекті қайта құру арқылы белгілі бір процестерді ертерек хронологиялық тұрғыдан зерттеуге және оларды қайта құруға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-тарихи әдістің көмегімен тарихи салыстырулар жүргізілді, хронологиялық контексте де әр жылдары да, жалпы Қазақстан бойынша, Орталық Қазақстан бойынша және зерттелетін өңірдің аудандары бойынша аумақтық тұрғыда да бидай, тары түрінде берілген көмектің жалпы және жеке, сандық және сапалық өзгерістер анықталды. Мақалада қолданылатын маңызды әдістердің бірі-нақты тарихи (идеографиялық), оған сәйкес белгілі бір сюжет, проблемалар егжей-тегжейлі және терең зерттеледі, оның ерекшелігі анықталады. Мақалада қолданылған жүйеге жақын тарихи-типологиялық әдіс жүйелеуге ықпал етті. Осы және басқа да бірқатар әдістер ашаршылық кезіндегі аштықпен күрестің барысын, көлемін анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Жоғарыда айтқанымыздай 1920-шы жылдардың аяғынан бастап Қазақстанда жүргізілген науқандардың нәтижесі қазақ ауылдарындағы азық-түлік тапшылығына алып келді. Қазақстанның түрлі өңірлерінен азық-түлік тапшылығы, халықтың аштыққа ұшырауы туралы фактілер билік органдарының мәлімдеме жазбаларында, жеделхаттарында беріліп жатты. Оған дәлел

ретінде Қазақ Өлкелік комитетінің хатшысы Ф.И. Голощекиннің КСРО Сыртқы және ішкі сауда Халкомы А.И. Микоянға 1930 жылы сәуірде жазған хатында: «Қазақстан бойынша астық жоқтығынан ауыр жағдайдың күшейіп келе жатқаны және сауда халкомы мен Союзхлеб басқармасының оны әкелуден үнемі бас тартуы мені сізге бұрын жіберілген жеделхаттардан басқа, біздің жағдайымыздың қиындығын толығырақ сипаттауға мәжбүр етеді» - деп қазақ ауылдарында астықтың жоқтығы туралы баяндай келе, «Қазақстанның негізгі округтеріндегі егіннің шықпауына қарамастан, Сіз берген жоғары дайындау жоспарын орындау мақсатында өткен науқан кезінде көптеген жерлерде азық-түлік пен тұқым үшін қажетті ресурстарды қалдырмай, халықтан олардың барлық астық өнімін алып тастауға мәжбүр болдық. Тұқым қоры бойынша да жоспарды орындау халықтың азық-түлік қорын одан әрі сарқып жіберді де, осының барлығы ауыл тұрғындарының арасында азық-түлік тапшылығына алып келді» – деп оның себебін көрсетеді [7, 342-343]. Астық тапшылығының салдарынан округтарда болып жатқан жағдайды: «Орал округы бойынша: 1) Тепловской, Зауральный, Шапошников аудандарында сарышұнақ, басқа да өлексе қалдықтарды тағамға пайдалану нәтижесінде колхозшылардың арасында оба ауру орын алуда. 2) Мал шаруашылығымен айналысатын аудандарда нан жоқтығы салдарынан малды сойып жеу жалғасып жатыр. 3) Орал қаласының асханаларында түскі ас екі апта бойы ет болмаған кезде нансыз беріліп жатыр. 4) Бірқатар қызметкерлердің ауылдарды аралауы нәтижесінде аштықтың негізінде халық арасында өлім-жітім, ісіп-кебу мен ауру фактілері анықталды» – деп сипаттайды [5, 343]. Бұдан кейін хатында Ақтөбе, Семей, Қостанай, Павлодар, Ақмола округтерінде де осыған ұқсас жағдай болып жатқаны туралы хабарлар бар екенін көрсете келе: «Ақмола, Қостанай, Орал, Ақтөбе және Павлодар сияқты округтерде астық қоры мүлдем жоқ, бұл совхоз құрылысын, совхоздардың егіс науқанын және «Ақмола-Қарағанды» темір жолының құрылысын толық сәтсіздікке ұшыратады. Әрине, аталған топтарға астықтың уақтылы жеткізілмеуі біз жүргізіп жатқан барлық екпінді шараларына әсер етіп, біздің барлық жоспарлы жұмысы-мызға кедергі болады» – дей келе азық-түлік тапшылығының салдарын атап өтеді. Сонымен қатар Ф.И. Голощекин тек жағдайды баяндап қана қоймай, «Союзхлеб – жергілікті жабдықтау бойынша толық 9335 мың пұт нақты астықпен қамтамасыз етудің бекітілген жоспарындағы бізге жетіспейтін 1500 мың пұт астықты әкеліп, қол сұғылмайтын қордың қалдығын 405 мың пұтқа брондау қажет. Сонымен қатар, егін егуді толық қамтамасыз ету және тұқым қорын ұрлаудан сақтау және мал шаруашылығы аудан-дарында мал союды тоқтату үшін аштыққа ұшыраған кедей халыққа тағы 400 мың пұт азық-түлік, астық әкелу қажет» – екендігін көрсетеді [7, 344]. Бұнда өлке басшылығы қазақ ауылдарында болып жатқан жағдайды біліп, оған яғни, азық-түлік тапшылығына, өткізіліп жатқан науқандардың себеп болғандығын көрсетіп отыр. Бірақ, басшылықты халықтың жағдайы емес саяси науқанның маңыздылығы алаңдат-қандығын көруге болады.

Бұл туралы неміс ғалымы Р. Киндлер өзінің «Сталинские кочевники: Власть и голод в Казахстане» атты еңбегінде: «олар ең алдымен адамдарды құтқару туралы емес, экономикалық құндылықтарды, тәртіпті сақтау туралы ойлады. Сондықтан халықтың белгілі бір топтары жабдықтау жүйесіне қосылмады, ал басқалары, керісінше, артықшылықтарға ие болды. Сонымен қатар, халықтың аштықтан босып кетуін босқындар ағынын (жақсырақ) басқару мақсаты қойылды» – деп жазады [1, 268].

Қазақстандағы болып жатқан жағдай жөнінде баяндап көмек сұраған хаттар тек өлке басшылығы тарапынан ғана емес, сонымен қатар шаруашылықтардан да жолданғаны туралы мәліметтерді кездестірдік. Мысалы, 1930 жылдың 29 маусымында Семей округы Өскемен ауданындағы Сталин атындағы артельден көмек сұрау туралы Сталиннің атына жеделхат жіберіледі. Онда да артельдегі 89 шаруашылықтың ауыр жағдайда екендігін, билік органдарының астық бола тұра олардың 400 пұт түрінде астық сұраған өтінішін қабыл алмағаны туралы жазады [8, 155]. Сонымен қатар КСРО-ның әртүрлі аймақтарындағы аштықты сипаттайтын хаттар орталық газеттердің редакцияларына да түсіп отырған. Соның ішінде 1932 жылдың жазы айының басында Қосұнбек есімді қазақ: «Неліктен бізде мұндай аштық болып жатқанын түсіндіруді сұраймын? Адамдар бір-бірін өлтіріп, адам етімен сауда жасай бастады. Қоныс аударып келген қырғыздар, қазақтар қоқыс шұңқырларынан қалдықтар жинап жүр. Өнеркәсіп жыл санап өсіп келеді, бірақ мыңдаған адамның өмірін сағаттап жалмап жатыр. Егер сіз шаруаларға жерді өндеуге еркіндік бермесеңіз, онда аштық тоқтамайды. Жалғыз шаруа жерді өндей алмайды, өйткені ештеңе жоқ, оның малын колхоздарға алып кетті. Колхозшылардың өздері колхоз шаруашылығына қызығушылық танытпайды. Сондықтан назар аударуды сұраймын» – деп жазады [4, 408-409]

Осы жылдың шілде айының басында Қазақ АКСР бойынша ОГПУ-дың уәкілетті өкілі Альшанский-дің ақпараттық хатында Семей, Ақтөбе, Павлодар, Петропавл, Орал, Қостанай, Ақмола, Алматы облыстарының бірқатар аудандарында азық-түлік тапшылығының шиеленісіп тұрғанына назар аударады. Сонымен қатар тапшылық жаңа аудандарға тарап, кей жерлерде жаппай аштық сипат

алғанын, бірқатар аудандарда саяси-экономикалық жағынан сәтсіздіктерге себеп болып отырғанын атап өтеді. Сонымен қатар азық-түлік тапшылығы негізінде Ақмола, Қарқаралы, Павлодар және Орал округтарын қамтып, халық Қазақстанның өз ішінде және одан тыс жерлерге көшіп кетіп жатқандығын баяндайды [8, 156].

Осыған ұқсас мәліметтер ОГПУ ИНФО бастығының орынбасары Герасимовтың 1930 жылдың 16 шілдесіндегі арнайы ақпаратында да беріледі. Онда да азық-түлік жетіспеушілігі күннен күнге жаңа аудандарға тарап бара жатқандығын айта келе, Семей, Ақтөбе және Павлодар округтарында осы жылдың 20 маусымында аштыққа ұшырағандар мен азық-түлікке мұқтаж адамдардың саны 109809 адам тіркелгенін, республиканың басқа округтарындағы 24 аудан да азық-түлікке мұқтаж деп көрсетеді. Негізінен кедей-орта шаруа шаруашылықтары мен бірқатар аудандардың колхоздары азық-түлік тапшылығына ұшырап, нәтижесінде тамаққа қалдықтарды, мысық, сарышұнақ өлекселерін жеп, ауру, ісіну, аштықтан өлу фактілерінің бар екендігін мәлімдейді [7, 514]. «Егін егу кезеңінде уланған тұқым материалдарын жеу жағдайлары байқалып, нәтижесінде улану жағдайлары орын алды. Азық-түлік қиындықтарын жеңілдету үшін жергілікті жерлерде қабылданатын іс-шаралардың жеткіліксіздігі аштыққа ұшырағандардың көпшілігінің мемлекеттік астық қорын ұрлауына әкеледі. 1930 ж. қаңтар-маусым айлары аралығында астық қорын талан-таражға салу бойынша 88 жағдай тіркелді. Азық-түлік қиындықтарының күшеюі негізінде жаппай қоныс аудару күшейе түсуде. Соңғы уақытта Ақмола және Павлодар округтерінен мал мен мүлікпен қоныс аударушылардың (500-ге жуық) Қарқаралы округінің аумағы арқылы өтіп жатқаны байқалды. Бірқатар аудандарда сырттан астық әкелу мәселесі қойылады. Мысалы, округі ең көп зардап шеккен округтердің бірі ретінде Семейге сырттан 50 000 пұт азық-түлік әкелуді қажет етеді» – деп мәлімдеме береді [7, 515]. Бұл хабарлама Г. Ягода, В. Молотов, Л. Каганович, А. Микоян, Я. Яковлев және т.б. басшылық өкілдеріне жіберілген.

ОГПУ-дың құпия-саяси бөлімінің 1932 жылдың сәуір айында берген «1931 жылдың қаңтары мен 1932 жылдың наурызы аралығындағы ұжымдастыру барысы мен шаруалардың жаппай наразылықтары туралы» арнайы анықтамасында өткен жылдың (1931 ж.) желтоқсан айының аяғы мен ағымдағы жылдың қаңтар айының басынан Одақтың жекелеген аудандарында азық-түлік қиындықтары, халықтың босып кетуі, колхоздан кету, малдың өлім-жітімі және т.б туралы мәселелерге тоқтала отырып, Қазақстандағы жағдайды былай деп: «1931 жылдың қазан айынан бастап, әсіресе егін шықпаған солтүстік аудандарда азық-түлік қиындықтары пайда бола бастады және ол соңғы айларда өткір сипатқа ие болып, басқа аудандарға да таралды. Егер 1931 жылдың қараша-желтоқсан айларында азық-түлік жетіспеушілігі 7-10 ауданда байқалса, қаңтар мен ақпанның бірінші жартысында азық-түлік қиындықтары 20 ауданды қамтыды, ал 192 жылдың 28 ақпанында олардың саны 33 ауданға жетті, оның ішінде 10 ауданда жағдай өте қиын. Мәліметтер бойынша, 32 ауданда 232 пункт аштыққа ұшыраған, 1931 жылдың желтоқсанынан 1932 жылдың 10 наурызына дейінгі аралықта барлық пункттарда 1219 аштан өлу және 4304-ке дейін аштықтан ісіну жағдайлары тіркелді. Өлгендер мен аштыққа ұшырағандардың көбі – колхозшылар болып табылады» – баяндайды [4, 335]. Сонымен қатар бұл анықтамада азық-түлік тапшылығынан басқа мал шаруашылығының, колхоздардың жағдайы, халықтың босып кетуі, жаппай наразылықтар, егіс науқанына дайындық, байлардың контрреволюциялық әрекеттері туралы мәліметтер береді

Бұдан кейін ОГПУ-дың саяси-құпия бөлімі 1932 жылдың шілде айында яғни үш айдан кейін тағы да «Белоруссия, Қазақстан, Украина және КСРО-ның жекелеген аудандарындағы антиколхоздық қозғалыс-тар мен аштық туралы» арнайы анықтама береді. Онда Қазақстандағы аштықпен байланысты болып жатқан күрделі жағдайларды келесідей атап өтеді: «Қазақстан Одақтың қолайсыз аудандарының қатарына жатады. Мұның басты себебі – азық-түлік жетіспеушіліктің нәтижесінде бірқатар аудандарды аштық жайлаған. 1932 жылдың 1 шілдедегі азық-түлік жетіспеушілігі 74 ауданды қамтыған. Бұл аудандарда аштықтан өлгендер саны - 8276, аштықтан ісінгендер саны - 12969 тіркелген. Аштыққа ұшырағандар арасында өлексе, тіпті, адам егін жеу жағдайлары тіркелген» [4,426]. Анықтамадан ақпарат-ты қамтыған үш ай ішінде мұқтаж аудандардың саны 7 есе, өлгендер саны 7 есе, аштықтан ісінгендер саны 3 есе өскенін байқаймыз. Бұл тек тіркелгендер, шын мәнінде мұқтаждар мен өлгендер саны бұдан да көп болуы мүмкін. Сонымен көріп отырғанымыздай ОГПУ органдарының құпия ақпараттарында азық-түлік тапшылығы, халықтың аштыққа ұшырағаны туралы мәліметтер 1930-шы жылдың басынан бастап беріле бастады. Азық-түлік тапшылығы: а) ісіп-кебу, ауру және өлім фактілерінен; ә) тамаққа өлексе, сарышұнақ, мысық т.б жеу фактілерінен; б) тұқым мен уланған тұқым материалдарын жеп улану фактілерінен; в) ашыққан халықтың босып көшіп кету фактілерінен көрініс тапты.

Біз қарастырып отырған Орталық Қазақстан аумағындағы азық-түлік тапшылығы туралы мәліметтерді БКП (б) Қарағанды Обкомының жауапты хатшысы И.М.Беккердің Ф.И.Голощекинге жазған ақпараттық хатынан көруге болады. Онда: «Бұрын, яғни 1931 жылы, астық дайындау ісіндегі дұрыс

саясат пен тәжірибемен қатар, бірқатар аудандарда партия саясатының өрескел бұрмалануына жол беріліп, бұл бізге көктемгі егіс пен азық-түлік жағдайын едәуір қиындатты. Мал дайындауда, малды ортақтастыруда, ұжымдастыруда ерекше үлкен асыра сілтеуге жол берілді. Барлығы, тіпті құс та, қоян да ортақтастырылды...» - мәлімет бере отырып, осы шектен шығудың нәтижесінде «Қарағандыда күнін көре алмай аштықтан босып келген бірнеше жүз қазақ отбасы жиналды, олардың көпшілігі әйелдер, балалар, сырқат ер адамдар болғандықтан бірқатар шаралар қабылдауға тура келді. Оларды тамақтандыру үшін өлке 10000 пұт қара бидай бөліп, ата-анасы тастап кеткен балаларды орналастыруға балалар үйін ұйымдастырды. Оларға азық-түлік көмегін көрсеткеннен кейін бір бөлігі жұмысқа орналастырылады» – деп өлкедегі жағдайды сипаттай отырып, колхоздарда аштық пен антикеңестік көңіл-күй орын алып, соның нәтижесінде малды жыртқыштықпен сойып жеу негізінде өлкедегі колхоздарда мал санының қысқару туралы былай баяндайды: «Нұра ауданы, партияның аудандық комитеті 1929 жылы ауданда 120823 мал басы болды деп санайды, ал, 1/II-31 ж. (санақ бойынша) тек 3877 бас қалған. Соңғы санақ негізінде облыс бойынша жалпы мал басының азаюы келесі сандармен анықталады: егер 1930 жылы 1718232 бас ірі қара мал болса, 1/II-1932 жылы, санақ кезінде 918032 қалған» – деп көрсетеді. Сонымен қатар осы орын алған жағдайларды түзетудің жолдарын былай деп көрсетеді: «Облыста алғашқы қадамдарда негізінен жол берілген асыра сілтеушіліктерді түзетуден, халықтың көшіп кету процесін тоқтата тұрудан, малды жыртқыштықпен союға қарсы күресті өрістетуден, жұмысқа қажетті жегін малын құтқарудан, егіс науқанына дайындалудан және мұқтаж аудандарға көмек көрсетуден бастау керек болды... Біз колхоздар мен бригадаларда қоғамдық тамақтандыруды ұйымдастыруға қол жеткіздік, сондай-ақ алынған тұқым несиесі мен азық-түлік көмегі көңіл-күйді жақсы жаққа өзгертті. Облыс барлығы 472700 центнер тұқым қарызын және 488000 пұт қара бидай мен 100 000 пұт тары түрінде азық-түлік көмегін алды, бұл 80%-дан астам егіс алқабын және азық-түлік көмегінің жеткілікті үлесін қамтамасыз етеді» – деп баяндайды [9, 192-199].

Осылайша, ет дайындау, малды ортақтастыру науқандарымен қоса егін шықпауына қарамастан астық дайындау жоспарын орындауды талап етудің нәтижесі ауыл халқының азық-түлік қорының саркылуына алып келді.

1930-шы жылдардың басынан бастап қазақ жерлеріндегі ауыр жағдай туралы мәлімдемелердің толассыз келіп түсуінің нәтижесінде Қазақстанда алапат аштық орын алғанын орталық биліктің 1932 жылдан бастап мойындауына тура келді. Мемлекеттік органдар орын алған жағдайды өзгерту үшін қаулылар, нұсқаулар, өкімдер т.б құжаттар қабылдау арқылы Қазақстандағы аштықпен күресу үшін түрлі шаралар қабылдауға мәжбүр болды. Архив материалдарынан байқағанымыздай ол шаралар бастапқыда мұқтаж шаруашылықтарға азық-түлікпен көмек көрсету (қара бидай, тары беру), оларға түрлі жеңілдіктер жасау, егін етуге тұқым қарызын беру, өнеркәсіптік тауарлар түріндегі көмек көрсету түрінде көрініс тапты. Осы материалдардан азық-түлік тапшылығын жоюға мемлекет қандай түрде көмек көрсеткенін анықтауға тырыстық.

Қолда бар материалдар негізінде мемлекеттік көмектің үш түрін анықтадық. *Біріншіден*, бидай, тары, қара бидай түрінде азық-түлік, тұқым көмектері, өнеркәсіптік тауарлар, қарыздар беру; *екіншіден*, мал шаруашылығын қалпына келтіру үшін отырықшы аудандарда мал ұстауға рұқсат беру; *үшіншіден*, астық тапсыру жоспарын төмендету, одан босату, бірыңғай ауылшаруашылығы салығын төмендету немесе одан босату арқылы жеңілдіктер жасау қарастырылған.

Біріншіден, азық-түлік, тұқым көмектері мен қарыздары түрінде жәрдемдер туралы мәліметтерді басшылардың жолдаған жеделхаттарынан, билік органдарының хаттамаларынан, қаулыларынан анықтадық. Мысалы, Қазақ өлкелік комитетінің бірінші хатшысы Ф.И. Голощекин 1932 жылы 7 наурызында И.Сталинге Қазақстанға қосымша азық-түлік көмегі туралы жеделхатында: «Қосымша 1 млн. қара бидай, 1,5 млн тары азық-түлік көмегін сұраймыз. Бұл ретте толығымен қара бидай әкелуді міндеттеу керек. Осы уақытқа дейін азық-түлік көмегі ретінде берілген қара бидай әлі әкелінген жоқ» – деп көрсетеді [6, 149]. Бұған жауап ретінде И. Сталин: «Қосымша тұқым көмегі ретінде 2 млн. бидай және 1 млн. пұт тары беруді шештік. Қазақстан үшін қандай қосымша азық-түлік көмегі қажет және қандай дақылдар қажет екенін дереу хабарлауды сұраймыз. Бұл жай ғана көмекке жарамды ма?» – деген мәтінде Ф.И. Голощекинге шифрлі жеделхат жолдайды [10, 211-212].

Бұдан кейін БКП(б) ОК саясибюросының 1932 жылдың 16 наурыздағы отырысының «Қазақстанға азық-түлік көмегі туралы» №92 хаттамасында: Қазақстанға 500 мың пұт қара бидай және миллион пұт тары мөлшерінде қосымша азық-түлік қарыз берілсін. Қазақстанға қосымша азық-түлік несиесін әкелуді аяқтауды НКПС-ке (Жол қатынасы халық комиссариаты) міндеттесін» – деп шешім шығарады [10, 216]. Сонымен қатар КСРО ЕҚК (Еңбек қауіпсіздік кеңесі) жанындағы дайындық комитеті мәжілісі де жаңа егінге дейін Қазақстанның жабдықтау ресурстарын анықтау мәселесі бойынша хаттамасында: 1-хаттамаға қоса берілген ресурстардың есептеулеріне сәйкес басқа өлкелер мен облыстардан Қазақстанға

131 мың тонна мөлшерінде тасымал айқындалсын; Қазақстан ресурстарын толықтыру үшін тұқымдық және азық-түлік несиелерінен 50 мың тонна қара бидай әкелсін» – деп көрсетеді [10,217].

Осылардан кейін Қазақ АКСР ХКК «Азық-түлік көмегі үшін босатылған 1 млн. пұт тары облыстар арасында бөлу туралы» 1932 жылдың 17 наурыздағы Қаулысы шығып, оған сәйкес 1 млн пұт тары келесі-дей бөлінеді : 1. Батыс Қазақстан облысы. – 150 мың пұт. 2. Ақтөбе обл. – 175 мың пұт. 3. Қарағанды обл. – 200 мың пұт. 4. Шығыс Қазақстан обл. – 200 мың пұт. 5. Алматы обл. – 125 мың пұт. 6. Оңтүстік Қазақстан обл. – 50 мың пұт. Барлығы: 100 мың пұт. [11, 69]. Көріп отырғанымыздай, облыстар бойынша көмектің көп мөлшері Қарағанды облысы мен Шығыс Қазақстан облысына, ең аз мөлшері Оңтүстік Қазақстан облысына берілген. Көмектің бұлай бөлінуі Қарағанды, Шығыс Қазақстан облыстарында шаруашылықтың басым түрі мал шаруашылығы болғандықтан, ашықтықтан көп зардап шеккен өңірлер ретінде бұл облыстарға көмек мөлшері көбірек берілуі мүмкін.

БКП(б) Қазақ Өлкелік комитетінің бюросының 1932 жылдың 2 шілдедегі «Қазақстандағы жаппай аштық туралы» Қаулысында аштыққа ұшыраған халыққа және босып кеткендерге азық-түлікпен көмек көрсету, аштықтың салдарынан таралып жатқан жұқпалы аурулар, панасыз балалардың жағдайы туралы сегіз пункттан тұратын шешім қабылданады. Қаулыда Өлкелік комитет облыстық комитеттер мен аудандық комитеттерге еңбекшілердің жаппай наразылығын туғызып отырған осы құбылыстарға қарсы күрес қазір бірінші кезектегі саяси міндетке айналып отырғанын және негізгі міндет – бүкіл жұртшы-лықты жұмылдырып, зардап шеккендерге кез-келген (азық-түлік, материалдық және т.б.) көмек көрсету деп атап өте келе, барлық облыстық және аудандық комитеттерге қолда бар азық-түлік көмегін мақсатқа сай және тездетіп пайдалануға ұсыныс жасалып, орталық жіберген ресурстардың толық пайдаланылуын атап өтіп, бұл азық-түлікпен көмек техникалық іс-шара ретінде өтпеуі керек, пролетарлық мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан көмектің маңыздылығына ерекше назар аударып, түсіндіру жұмыс-тарымен қатар жүруі керек екенін, бұл ретте, бірінші кезекте жаңа егінге дейін азық-түлікке мұқтаж адам-дарға көмек пен несие беруден бас тартпай, қайтып көшіп келген адамдардың қажеттіліктерін қанағаттан-дыру керектігін көрсетеді. Қаулы соңында «Өлкелік комитет барлық партиялық ұйымдардан егін жинау және дайындау науқанын сәтті өткізу және партияның Орталық Комитетінің шешімдерін іске асыру үшін азық-түлік қиындықтарының барлық салдарын жоюға шындап кірісуді талап етеді» – деп атап өтеді [12].

КСРО ЕКК (Еңбек және қауіпсіздік кеңесі) жанындағы тауар қоры мен сауданы реттеу комитетінің 1932 жылдың 10 шілдедегі «Қазақстанға астық жіберу туралы» №15 Қаулысында құпия түрде: 1. Орта Азияда Парсы бидайынан 6 мың тонна астық қалдырып, СредазЭКОСО (экономикалық кеңес) жақын аудандардан Қазақстанға шұғыл түрде 6 мың тонна астық жөнелтуге міндеттелсін. 2. Резерв комитеті Шығыс Қазақстан облысы үшін Орта Волгадан 2 мың тонна астық жөнелтуге міндеттесін. 3. Наркомснаб Қазақстанның жергілікті жабдықтау жоспарын III тоқсанда 2 мың тоннаға ұлғайтсын» - деп қаулы етеді [10,265].

Екіншіден, жеткізілген ақпараттар мен мәліметтерге сәйкес Мәскеуде Қазақстанда мал шаруашылығы құлдырағанын білді. Бұл әрине, өз кезегінде 1932 жылы мемлекет үшін маңызды ет тапсыру науқаны-на әсер етті. Мал санының қысқаруы туралы мәліметті 1932 жылдың 6 қазанындағы Т. Рысқұловтың Сталинге жіберген мәлімдеме жазбасынан көруге болады. Онда: «ұжымдастыру кезіндегі асыра сілтеуші-ліктің нәтижесінде республикадағы мал саны 1928 жылмен салыстырғанда 1932 жылдың ақпанында 40 млн-нан 5,4 млн. басқа, яғни, 86,5%-ға қысқарғандығын және мал басының осынша қысқаруы малды қасақана сою мен асыра сілтеушіліктің, соның ішінде ұжымдастыру кезіндегі асыра сілтеушіліктің нәтижесі» - деп атап өтеді [13,234]. Осындай күйреген мал шаруашылығын қалпына келтіру мақсатында БКП(б) ОК Саясибюросы 1932 жылдың 17 қыркүйегіндегі «Қазақстанның ауыл шаруашылығы, оның ішінде мал шаруашылығы жөнінде» Қаулы қабылдайды [4,483-484]. Қаулыда отырықшы аудандарда мал ұстауға рұқсат беруді қарастырады. Сонымен қатар қаулыда қазақ халқын отырықшыландыру саясаты дұрыс бағытта жүргізіліп жатқандығын атап өтіп, орын алып отырған жағдайды тұрақтандыру бойынша бірқатар шараларды жоспарлайды. Соның ішінде отырықшы аудандар бойынша: а) колхозшылардың жеке қолдануда 2-3 сиыр, 10-20 бас қой және 10-20 шошқа ұстауға рұқсат ету. Ауыл шаруашылығы аудандары бойынша қазақтарға 100 басқа дейін қой, 8-10 бас ірі қара, 3-5 түйе және 8-10 табын жылқы-сын шаруашылыққа жеке пайдалануға рұқсат беру қарастырылады. Бұл орталық биліктің Қазақстандағы күйреген мал шаруашылығын қалпына келтіруге деген ұмтылысы болды. Бұл тағы бір рет биліктің туындаған мәселенің тереңдігі туралы жалпы түсінігі бар екенін, бірақ олардың қателіктерін мойында-ғысы келмейтінін көрсетеді.

Үшіншіден, астық дайындау астық тапсыру жоспарын төмендету, одан босату, бірыңғай ауылшаруа-шылығы салығын төмендету немесе босату бойынша жеңілдіктерді осы жоғарыда көрсеткен қаулыда қарастырады. Ол бойынша қаулының астық дайындау деген үшінші пунктінде

былай делінеді: а) Қазақстан бойынша астық дайындау жоспарын 3 млн пұтқа азайту; б) 5 млн пұт көлемінде берілген продсемсуданы қайтаруды келесі жылға дейін кейінге қалдыру; в) белгіленген қайтару жоспарынан азық-түлік көмегі түрінде берілген 1 млн пұт алып тастау; г) Қазақстан бойынша астық дайындау жоспарын (көрсетілген жеңілдіктерді шегергенде) сөзсіз орындау – деп қаулы етеді [4,483-484]. Сонымен қаулыда көшпелі, жартылай көшпелі аудандарға 40 мың тонна азық-түлік, тұқым қарызы бөлінеді. Бұл аудандар екі жылға астық пен ет дайындаудан және барлық салықтардан босатылады.

1932 жылдың 13 сәуірінде КСРО ХКК «Басқа аудандардан Қазақстанға оралып жатқан қазақтар қожалықтарына көмек көрсету туралы» қаулы қабылдап, онда Заготзерно мекемесін Қазақ АКСР-ына бір млн пұт көлемінде азық-түлікті несиеге беруге міндеттеді. КСРО Қаражат халкомы босқындарды шаруашылыққа орналастыруға, балалар үйлерін ұйымдастыруға және басқа шығындарға КСРО ХКК сақтық қорынан 2 млн сом ақша бөліп, бұл қаржыны Қазақ АКСР ХКК қарауына жіберуі тиіс болды. Ал, мемлекеттік банкке босқындардың жұмыс малын ауыл шаруашылығы машиналарын алуы үшін ауыл шаруашылығына ұзақ мерзімге несие беру қоры есебінен 2 млн сом көлемінде жедел қарыз бөлу жүктелді. Бұл қаулыға одақтық ХКК-ның сол кездегі төрағасы В. Молотов (Скрябин) пен оның іс басқарушысы П. Креженцев қол қойған. Одақтық ХКК осы жылдың 4 шлдесінде «Егіннің шықпауына, қожалықтардың ауа көшулеріне және қоныс аударуларына байланысты Қазақ АКСР-дағы қаражат жинау жоспары туралы» тағы бір қаулы қабылдады. Онда аталған қиыншылықтарға байланысты Одақтық үкімет 1932 жылға арналған Қазақ АКСР-ындағы қаржы жинау жоспарын төмендету туралы Одақтық қаражат халкомына тапсырмалар берді. Енді өткен жылдарда және 1931 жылы өндірілмеген ауылдық жердегі міндетті төлемдер мемлекетке төленбейтін болды [1, 283].

Осы арқылы билік Қазақстанда құрдымға кеткен шаруашылықты қалпына келтіргісі келді. Бірақ, бұл кезеңде қазақ ауылдарында аштық шырқау шегіне жетіп, қазақ халқы қырылып, аштықтан мәжбүрлі түрде босып кетіп жатқан болатын. Бұл жеңілдетілген төлемдерді, салықтарды халықтың шамасы да жоқ болатын. Бұл туралы Т. Омарбеков : «Мұндай жеңілдіктер, әрине, Қазақстанға аса қажет еді. Бірақ мынаны ұмытуға болмас: ашаршылықтан оңбай ойсыраған Қазақстанның жоғарыда жеңілдетілген мөлшердегі төлемдердің өзін төлейтіндей де шамасы жоқ еді. Сондықтан Одақтық үкіметтің кезінде Қазақстанға шамадан тыс көп салған салықтарын енді амалсыздан төмендетіп, азайтуларын немес оларды жоюларын қазақ шаруасына көрсетілген көмек ретінде орынсыз мадақтап-марапаттаудың еш реті жоқ» – деп жазады [1,284].

Жоғарыда көрсетіліп кеткен азық-түлік түріндегі мемлекеттік көмектердің Орталық Қазақстанның аудандарына да берілгенін архив материалдарынан анықтадық. Мысалы, Қарағанды облыстық атқару комитетінің 1932 жылдың 4 сәуіріндегі №4 «Аудандар бойынша азық-түлік қарызын шұғыл түрде жеткізу және бөліп беру туралы» Қаулысында 85 мың пұт көлеміндегі қара бидайды босатылатын азық-түлік қарызы есебінен: 1) Ақмола– 5 мың пұт; 2) Арық-Балық – 6 мың пұт; 3) Айыртау – 4 мың пұт; 4) Атбасар – 5 мың пұт; Булаев – 5 мың пұт; 6) Бейнетқор – 4 мың пұт; 7) Есіл – 4 мың пұт; 8) Еркіншілік – 2 мың пұт; 9) Жаңаарқа – 1 мың пұт; 10) Көкшетау – 5 мың пұт; 11) Қорғалжын– 2 мың пұт; 12) Қызыл-Ту – 1 мың пұт; 13) Ленин – мың пұт; 14) Мамлют – 5 мың пұт.; 15) Нұра – 4 мың пұт; 16) Пресновск – 5 мың пұт; 17) Рузаевск – 3 мың пұт; 18) Сталин – 6 мың пұт; 19) Сарысу – 1 тыс мың пұт; 20) Тельман – 2 мың пұт; 21) Төңкерей – 4 мың пұт; 22) Щучинск – 5 мың пұт; 23) Еңбекшілдер – 1 мың пұт » – мөлшерде аудандарға бөліп берілген [14, 7]. Бірақ, 1932 жылдың мамыр айының 14-і күні «Қарағанды облысының қайтып келген көшпелі шаруашылықтар үшін босатылатын азық-түлік көмегінің мөлшерін азайту туралы» Қазақстан Халық Комиссарлары Кеңесінің Қаулысы қабылданады. Онда қайтып оралған қоныс аударған шаруашылықтарға көмек көрсету бойынша облыстың жай-күйі анықталғандықтан, Қарағанды облысына босататын азық-түлік көмегінің мөлшері 200 мың пұтқа қысқартылсын, облыс үшін 750 мың пұттың орнына 550 мың пұт берілсін. 200 мың пұт өлке қорына қалдырылсын делінеді де, 20 мамырда Қазақстан халық комиссарлары кеңесінің № 29 «Қарағандыға қоныс аударған шаруашылықтарға азық-түлік көмек көрсету үшін өлкелік резервтен 10 мың пұт қара бидайды босату туралы» қаулысы қабыл-данып, ол бойынша Петропавл қаласындағы өлкелік резервтен 10 мың пұт қайтарымсыз қара бидайдың 5 мың пұты Қарағанды облыстық комитетіне және 5 мың пұты Шығыс Қазақстан облыстық атқару комитетіне Қарағандыға қоныс аударғандарға көмек ретінде беру қарастырылады [10, 91].

1932 жылдан бастап Қарағанды облысының құрамына енген Нұра ауданындағы аса мұқтаж шаруаларға көмек көрсету жөніндегі мәліметтерді осы ауданның мемлекеттік архивінде сақталған 422 қордың 1 тізімдемесіндегі №3,11 істерінде жұмыс жасау барысында кездестірдік.

Нұра аудандық атқару комитетінің 1932 жылдың шілде айындағы отырыс хаттамасында колхоздарда азық-түліктің жоқтығынан шөп жинау жұмысы тоқтап қалуына байланысты азық-түлік

көмегін беру қажеттігі туралы мәселені қарап, ауданның колхозшылары бұрын берген азық-түлік көмегін жұмсап, олардың едәуір бөлігі азық-түліктің болмауына байланысты шөп шабу мен отырықшылыққа көшіру жұмыстарын тоқтатып отырғандығы және колхозшылардың арасында аштықтан ісіну жағдайлары бар екендігін (Жаңабірлік колхозы) назарға ала отырып, шұғыл түрде қосымша азық-түлікпен көмек көрсету қажет деп қаулы етеді [15, 36п].

ОАК төрағасы Нүрпейісовтың Қарағанды облыстық атқару комитетіне берген есебінде: «1. Элеватор қоймасынан 5000 мың пұт азық-түлік көмегін алуға наряд берілді. Оның ішінде, 489 пұт 31 фунт бидай, 1522 пұт 15 фунт тары жеткізілді. Барлығы 2012 пұт 06 фунт. Элеватор қоймасында қалғаны 3187 пұт 34 фунт көмек. Осы алынған 2012 пұт 06 фунт көмектің аса мұқтаждарға 200 пұт 26 фунт бидай, 1483 пұт 21 фунт тары, 10 пұт ұн, барлығы 1686 пұт 07 фунт берілді. Қоймада 289 пұт 05 фунт бидай, 38 пұт 34 фунт тары, барлығы 327 пұт 39 фунт қалды. Бұдан басқа маусым айында РПС көшіп кетушілерге 54 центнер бидай, 106 центнер тары, барлығы 106 центнер көмек алды. Оның аудандық жабдықтау наряды бойынша жұмсалды 37 центнер -бидай, 62 центнер тары, барлығы 99 центнер. Қалғаны 61 центнер» – деп есебінде көрсете келе ауданда 15/ХІІ-32 ж. президиум отырысымен бекітілген және тіркелген мұқтаж шаруашы-лықтар саны 2385, оның ішінде Нұра ауданында 1635 шаруашылық, көршілес аудандардан 756 шаруашылық мұқтаж. Барлығы 9568 жан басы, Нұра ауданы бойынша 6678, басқа аудандардан 2890 адам азық-түлікке мұқтаж» – деп көрсетеді. [16, 4п].

Сонымен бірге осы қордың №11 ісінде сақталған құжаттарда [17, 16 п] 1932 жылдың 20 желтоқсанындағы ақпаратқа сәйкес азық-түлік қажеттілігі келесі кестеде берілген.

Кесте-1. 20.12.1932 жылдағы мәліметке сәйкес қажетті азық-түлік

Шаруашылық түрі	Шаруашылық саны	1 шаруашылықтың айлық нормасы (орта есеппен)	Өнімдерге деген айлық қажеттілік	Жылдық қажеттілік
1. Басқа аудандардан келген шаруашылықтар	903	11 пұт (180 кг)	1354,5пұт (22187.3 кг)	16254 пұт (266248.5 кг)
2. Нұра ауданының мұқтаж шаруашылықтары	1119	11 пұт (180 кг)	1678,5 пұт (27494.6 кг)	20142 пұт (329936 кг)
3. Нұра ауданынан кетушілер (отходн.)	516	11 пұт (180 кг)	774 пұт(12678.5 кг)	9288 пұт (152142 кг)
4. Нұра ауданының панасыз балалары	341	29 фунт (11,8 кг)	249,5 пұт (4087 кг)	2997 пұт 27 фунт (49092 кг)
5. Жаңаарқа ауданының панасыз балалары	71	29 фунт (11,8 кг)	249,5 пұт (4087 кг)	2997 пұт 27 фунт (49092 кг)
Барлығы	2950	-	138356,5 пұт (70534,4 кг)	51678 пұт (846510.5 кг)

Ескерту: пұт өлшем бірлігі килограмм өлшем бірлігіне онлайн калькулятор бағдарламасы негізінде ауыстырылды. Ауыстырған авторлар.

Кестеден көріп отырғанымыздай барлығы 2950 шаруашылық және панасыз балаларға жылына 51678 пұт (846510,5 кг) азық-түлік қажеттігін, сонымен қатар қосымша түсініктеме ретінде кесте соңында «тауарлардың қажеттілігі орта есеппен 1 шаруашылыққа 10 рубльге дейін деп есептеп жылына барлығы 29300 рубль. 6 үйі бар балалар үйлерін қолдау үшін кем дегенде жылына 10000 рубль ақша қажет» – деп көрсетеді [17; 16п].

БКП (б) Облыстық комитетіне жолданған мәлімет жазбада 1932 жылы Нұра ауданының колхоздарында егін шықпауы және тұқымды шегіртке жоюы салдарынан азық-түлік тапшылығы туындап отырғаны көрсетілген құжатта: «колхозшылардың орын алып отырған ауыр жағдайын ескере отырып, Нұра РК бюросы мен ААК Президиумының жабық отырысында осымен 3 рет колхозшыларға азық-түлікпен көмек көрсетуге өтініш етіп отыр. РК мен ААК тарапынан колхоздардан шұғыл көмек көрсетуді талап еткен өтініштер күнделікті түсіп отыр» [18,1 п] деп мәлімденген. Бұл мәлімдемеге сәйкес Нұра аудандарындағы колхоздардың 1933 жылға арналған нан және тұқыммен қамтамасыз етілу дәрежесіне сай оларды 3-ке бөліп, колхоздарға көмек көрсету үшін олардың тізімі жасалған. Тізімдегі колхоздарды өзін-өзі қамтамасыз ету дәрежесіне сәйкес келесідей топтастырады: «Бірінші тізімге кіретін 14 Колхоз толығымен азық-түлікпен қамтамасыз етілді, тұқым қорлары толығымен толтырылды және астық жинау жоспарын асыра орындады. Екінші тізімге енетін 8 колхоз азық-түлікпен қамтамасыз етілген және аз қоректігі аз тарымен және тұқыммен қамтамасыз етілген. Үшінші тізімдегі 10 колхоз өз

колхозшыларын азық-түлікпен қамтамасыз етпейді, 1933 жылы себуге тұқым жоқ. Бұл колхоздар 1932 жылы өте аз мөлшерде өнім жинады және осы уақытқа дейін олардың көпшілігі нансыз қалды» – деп баяндайды. Сонымен қатар колхоздардың астықпен қамтамасыз етудің алдын ала есептеулерін жүргізе отырып, колхоздардың жағдайы жөнінде келесідей қорытынды жасайды: «Бірінші тізім: азық-түлікпен және 1933 жылғы егіс үшін тұқыммен қамтамасыз етілген. Екінші тізім: шаруа қожалықтары 352 бірлік бұл колхоздардың азық-түлікке қажеттілігі 4006 центнер, 6009 центнерден бір шаруа қожалыққа жылына 1,5 центнерден есептеледі. Соңғы жиналған астықтың мөлшері 4814 центнер. Орта есеппен алғанда колхоздардың өнімділік деңгейі 20%-ға төмендеген. Жоспар бойынша тұқымның сақтандыру қорынан 2245,2 центнер себу керек, 459,6 центнер дәнді дақыл себілген. Бұл колхоздар астық дайындаудан және тұқым ссудасын қайтарудан да босатылғанын атап өтеміз. Жалпы түсімінен бұл тізімдегі колхоздардың азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі 72% құрайды. Үшінші тізім: шаруашылық саны 1121 бірлік, азық - түлікке қажеттілік 7588.5 центнер, колхоздар тобының жалпы түсім деңгейі 1691.6 центнер. Жоспар бойынша астық қорынан 3311,62 центнер себу керек болса, іс жүзінде 245,89 центнер астық себілген. Бұл топқа кіретін колхоздар астық дайындау мен тұқым қарызын қайтарудан да босатылған» деп көрсетеді [18,1 п.]. Бұдан көрсетілген колхоздар тобынан тек қана бірінші топқа кіретін 14 колхоз ғана өзін-өзі қамтамасыз ете алатынын, ал қалған екінші және үшінші тізімге кіретін 18 колхоздың көмекке мұқтаж екендігін көреміз.

Колхоздардың жағдайларын мәлімдей келе, осындай өзі де қиын жағдайда Нұра ауданына Жаңаарқа ауданынан халықтың босып келіп, кейбіреулері тұрақтап қалып, көпшілік бөлігінің одан әрі Ақмолаға көшіп, босып келгендердің мүлдем азық-түлікпен қамтамасыз етілмегендігін, сонымен қатар өлім жағдайлары да кездесіп жатқандығын хабарлайды [19, 2 п.].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып және колхозшыларда және әсіресе қазіргі уақытта отырықшылыққа көшкен 20 қоныста қоныстанған қазақтарда азық-түліктің болмауына байланысты ауыр зардаптардың туындау мүмкіндігін болдырмау үшін және азық-түлік болмаған жағдайда ғана қазақ халқын отырықшыланған қоныстардан қайтадан көшуге мәжбүрлеу үшін БКП (б) аудандық атқару комитетінен шұғыл жәрдемдесу шараларын қабылдауды сұрайды Нұра ауданының колхоздарын (№3 тізімдегі) 1933 жылғы жаңа егінге дейін желтоқсаннан шілдеге дейін қоса алғанда 8 айға 4856 центнер мөлшерінде бірлігіне 12 килодан есептегенде азық-түлік көмегін алуға, ал келесі уақытта тұқым материалдарымен көмек көрсетуді сұрайды [19,2п].

Нұра ауданы көмекке мұқтаж колхоздарының және ондағы халық санын келесі кестеден көруге болады:

Кесте-2. Комиссия бекіткен 20.12.1932 жылғы азық-түлікке мұқтаж Нұра ауданы ауылдық кеңестері шаруашылықтары [20,12п].

Ауылдық кеңес атауы	Шаруашылық саны	Барлығы жан басы
№1 а/к	79	510
№2 а/к	159	587
№3 а/к	63	228
№4 а/к	216	345
№5 а/к	149	651
№6 а/к	166	641
№7 а/к	72	281
№8 а/к	129	561
Киевка а/к	48	217
Иванов а/к	7	22
Горный а/к	30	92
Захаров а/к	13	28
Барлығы	1119	4974

Кестеден көріп отырғанымыздай 1932 жылдың 15 желтоқсанында Нұра ауданы бойынша 4974 жан басы бар 1119 шаруашылық көмекке мұқтаж, оның ішінде №4 ауылдық кеңесте шаруашылық саны көп болса, ал жан басы №5 ауылдық кеңесте көпшілікті құрап отыр. Сонымен қатар осы кестеде ауылдық кеңестердегі мал саны туралы да мәлімет келтіріліп кетеді. Ол бойынша №1 ауылдық кеңесте: жылқы -2, түйе-2; №4 ауылдық кеңесте: жылқы - 1, сиыр -4; №5 ауылдық кеңесте: жылқы -1; №6 ауылдық кеңесте: түйе -1; №7 ауылдық кеңесте: жылқы-2, қой, ешкі-3; №8 ауылдық кеңесте: жылқы-2, қой, ешкі-3. Барлығы -16 бас мал қалған екен. Халықтың негізгі күнкөріс көзі мал шаруашылығы болғандықтан мал басының осынша деңгейде қалуы халықтың аштыққа ұшырауына алып келуі әбден мүмкін еді.

Осы қорда Нұра ауданының колхоздары мен Жаңаарқа ауданынан аштықтан босып келгендерге

және панасыз қалған балаларға босатылған көмектің мөлшері туралы мәліметтер де бар. Ол №3 кестеде көрсетілген.

Кесте-3. 05.01.1933 жылға арналған Нұра ауданының аса мұқтаж жандар мен көшпенділердің азық-түлік көмегін алушылардың тізімі [21, 21п].

Колхоздар атауы	Шаруашылық саны	Бидай	Тары	Ұн	Барлығы
Сталин атындағы колхоз	106	100 пұт (1638 кг)	261 пұт (4275 кг)	-	361 пұт (5913 кг)
Жаңақұрлыс колхозы	68	-	43 пұт (704 кг)	-	43 пұт (704 кг)
Қараой колхозы	51	-	75 пұт (1228 кг)	-	75 пұт (1228 кг)
Ақтөбе колхозы	108	-	106 пұт (1736 кг)	-	106 пұт (1736 кг)
Қуаныш колхозы	50	-	99 пұт (1621 кг)	-	99 пұт (1621 кг)
Қызылту колхозы	191	-	469 пұт (7682 кг)	-	469 пұт (7682 кг)
Көкөзек колхозы	132	50 пұт (819 кг)	337 пұт (5520 кг)	-	387 пұт (6339 кг)
Өрнек колхозы	121	-	129 пұт (2113 кг)	-	129 пұт (2113 кг)
Баянды Колхозы	136	-	81 пұт (1326 кг)	-	81 пұт (1326 кг)
Жаңабірлік Колхозы	156	-	146 пұт (2391кг)	-	146 пұт (2391кг)
Қзылшілік колхозы	88	-	146 пұт (2391кг)	-	146 пұт (2391кг)
Еңбекқорғау Колхозы	101	-	100 пұт (1638 кг)	-	100 пұт (1638 кг)
Еңбекші Колхозы	100	-	100 пұт(1638 кг)	-	100 пұт(1638 кг)
Гроза Колхозы	53	-	38 пұт (622 кг)	-	38 пұт (622 кг)
К/волна Колхозы	89	-	20 пұт (327 кг)	-	20 пұт (327 кг)
Ашық Колхозы	97	-	60 пұт (982 кг)	-	60 пұт (982 кг)
Ынтымақ Колхозы	64	-	75 пұт (1228 кг)	-	75 пұт (1228 кг)
Өркендеу Колхозы	77	-	75 пұт (1228 кг)	-	75 пұт (1228 кг)
Кеңес колхозы	17	-	20 пұт (327 кг)	-	20 пұт (327 кг)
Өндіріс Колхозы	15	-	20 пұт (327кг)	-	20 пұт (327кг)
Жаңаарқа ауданы	1000	50 (819 кг)	974пұт 21фунт (15954 кг)	-	1024пұт 21 фунт (16773 кг)
Ивановск асханасы (Жаңаарқа)	153 адам	60 (982 кг)	10 пұт (160 кг)	6пұт 4фунт (98 кг)	76 пұт 4 фунт (1244 кг)
Пушкин асханасы Жаңаарқа ауд. келген панасыз балалар	52 бала	62пұт 25фунт (1015,5кг)	16 пұт (262 кг)	10пұт (160 кг)	88пұт 35 фунт (1441 кг)
К/казск. балалар үйі	31	31пұт 29фунт (507,7 кг)	3пұт 9фунт (49 кг)	-	34пұт 38фунт (556 кг)
Барлығы	3036	354 пұт 14фунт (5781,2 кг)	3361пұт 30фунт (54091 кг)	16пұт 4фунт (285кг)	3732пұт 8фунт (60157 ,2 кг)

Ескерту: пұт өлшем бірлігі килограмм өлшем бірлігіне онлайн калькулятор бағдарламасы негізінде ауыстырылды. Ауыстырған авторлар.

Кестеде берілген мәліметтерді талдасақ, оған сәйкес азық-түлікке бидай мен ұннан гөрі тары көбірек таратылғандығын анықтаймыз. Оның ішінде 5781,2 кг бидай, 54091 кг тары, 285 кг ұн таратылғанын көреміз. Барлығы аса мұқтаж 3036 шаруашылыққа 60157,2 кг көмек берілген.

Нұра ауданы бойынша мұқтаж шаруашылықтарға азық-түлікпен көмек көрсетілгенмен де аудан бойынша аштықтан өлім-жітім деңгейінің жоғары болғандығын ҚазАССР БКП(б) Өлкелік комитеті мен ХКК уәкілдерінің Нұра ауданы бойынша 1932 жылы берген ақпаратында: «Ауданда дәрігерлер мүлдем жоқ. Жалғыз фельдшер эпидемиялық ауру жоқ деп мәлімдейді. Бірақ аштықтан ісінгендер көп. Атап айтқанда, № 7 ауылдық кеңесте 22 адам, «Көк өзек» колхозында 300-ге жуық адам, яғни 50%-ға жуық адам, «Қызыл ту» колхозында да осындай жағдай қайтыс болды. Сондай-ақ, облыстық уәкіл Денисламов-тың жазбасынан «Жаңа жол», «Сталин» колхоздарындағы өлім-жітім және т. б. болды. Көктемге қарай қар ерігеннен кейін Нұра поселкесінің аумағында көп мөлшерде мәйіттер табылды, бір шұңқырға қар астынан жиналған 75 мәйіт, екіншісіне 97 мәйіт, үшіншісіне 60 мәйіт, барлығы 232 мәйіт

лақтырылды. Черниговка ауылының маңында мәйіттер табылды (60-70 адам), бұл аймақта өлім көп болды» – деп баяндалған [22,86]. Мәліметке сәйкес есептесек, 624 адам аштан өлгені көрсетіледі. Бұл тек аудан аумағында аштан қырылып, есепке алынып отырғандары ғана деп тұжырымдадық. Бұдан басқа, азық іздеп мәжбүрлі түрде босып кетіп, жол-жөнекей аштан өлгендер де болды. Сондықтан бұл аудан бойынша аштан қырылғандардың нақты саны емес деген ойдамыз.

Жоғарыда көрсетілген мәліметтерге сәйкес Нұра ауданы бойынша ашаршылықтан зардап шеккен адамдар санын анықтауға тырыстық. Өкінішке орай, аштыққа дейін яғни, 1930-шы жылдардағы Нұра ауданындағы халық саны көрсетілген құжаттарды кездестіре алмадық. Тек, 1926 жылғы Бүкілодақтық халық санағы қорытындысы бойынша Нұра ауданында 4 ауылдық кеңес 166 елді мекенде 12473 халық бар деп көрсетіледі [23,5]. Бірақ, 1930 жылы 17 желтоқсанда БОАК 1930 жылғы 23 шілдедегі қаулысы негізінде Нұра ауданы Атбасар, Промышленный және Революционный аудандарының бөлігінің негізінде ірілендіріліп, дербес аудан ретінде бекітілген болатын. Ал, 1932 жылдан бастап аудан Қарағанды облысының құрамына еніп, онда 16 ауылдық кеңес болған [24; 1,10]. Аудан аумағындағы әкімшілік өзгерістерге сәйкес 3 ауданның есебінен ауданның іріленуіне байланысты халық саны да көбеюі керек деп ойлаймыз. Сондықтан ашаршылық қарсаңында Нұра ауданындағы халық саны 1926 жылғы санақ қорытындысында көрсетілген 12473 адамнан да көп болуы әбден мүмкін. Жоғарыда көрсетілген 2-ші кестеде азық-түлікке мұқтаж 12 ауылдық кеңесте 4974 жан басы бар деп көрсетілген. Егер 1926 жылғы санақтың қорытындысымен есептейтін болсақ, онда 6 жыл ішінде аудан халқының саны 7499 адамға қысқарған. Бұл дегеніміз осы жылдары аудан халқы 2,5 есеге қысқарған. Әрине, бұл болжам, шын мәнінде аудан халқының санын нақты қаншаға кемігенін есептеуге 1930-шы жылдардағы халық саны көрсетілген мәліметтер керек. Бұл біздің болашақтағы ізденістерімізге негіз болады деп ойлаймыз.

Азық-түлік тапшылығы әсерінен ашыққан халықтың босып көшіп кету фактілері де орын алды деп жоғарыда айтқан болатынбыз. Ашыққан халық мәжбүрлі түрде түрлі аумақтарға, оның ішінде Қазақстанның өз ішінде, ауылдардан қалаға, шекаралас аймақтарға т.б. өңірлерге кетіп жатты. Олардың қалалық аумақтарға қайтып келу фактілері де кездесті. Архив материалдарында осы аштықтан мәжбүрлі түрде босып кетушілерге көмек көрсету бойынша да құжаттар кездеседі. Мысалы, Қарағанды облысына қайтып келіп жатқандарды орналастыру туралы Қазақ АКСР ХКК уәкілі Шелехмановтың 1932 жылдың 3 қыркүйектегі мәлімдеме жазбасында: «Халық комиссарлар кеңесі жоспар бойынша Қарағанды облысын 600 мың пұт продсудамен және 175 мың азық-түлік көмегімен жабдықтады. Барлық берілген нан - 775000 пұт. Іс жүзінде 569 мың пұт алған, оның 61000 пұты Семейге жөнелтілген. Осылайша, Қарағанды облысы іс жүзінде 508 мың пұт көмек алды және резервтің 4 мың пудынан басқа бұл сома жұмсалды» – деген мәлімет береді [5;176]. Сонымен қатар осы мәлімдеме жазбада азық-түлік көмегі мен продсуданы пайдалану облыстық және аудандық ұйымдар тарапынан өрескел қателіктермен жүріп жатқаны және бұнымен бірге астық ұрлау және оны талан-таражға салу орын алғаны жайлы баяндалады. Ол туралы ОГПУ органдарының жалған құжаттармен 80 пұт астық алған колхоз төрағалары (Еңбекшілдер ауданы) ұсталған, Атбасар ауданында 160 пұт астық 20 адам «белсенділер» арасында бөлісіп алған фактілері келтіріледі [5; 177]. Яғни, бұдан осы көрсетілген «көмектің» шынымен мұқтаж, ашыққан халыққа жетпегенін және де биліктің көмек көрсетуде өз есебінің болғанын көруге болады. Бұл туралы шетелдік зерттеуші Н. Пьянчоланың зерттеуінен байқауға болады. Ол: «Жалпы, 1932 жылдың қазан айынан 1934 жылдың қаңтар айына дейінгі аралықта Қазақстанға бөлінген астықтың көлемі 118 640 т. құраған. Бұл көмектің едәуір бөлігі қазақ көшпелілеріне тұқым қарызы ретінде беріліп, кейін олар оны егіннен түскен өнімнен пайызбен қайтаруы керек болған. Қазақстан Халық Комиссарлары Кеңесінің 1934 жылғы 3 наурыздағы шешімі бойынша азық-түлік көмегі құнының 50-55% оны алушылар төлеуі тиіс болған. 1933 жылдың желтоқсанына - 1934 жылдың маусымына бөлінген ай сайынғы бөлу мөлшері бір отбасына 40 кг астықты құрады. Жалпы, Алматы облыстық комитетінің мәліметінше, 29043 отбасының астықты тұтынуы, оның ішінде тұқымға кететін астық 81600 ц, яғни бір адамға жылына 96 кг-ға жуық болды. Бұл Ресей ауылындағы тұтыну мөлшерінің жартысы ғана құрайды» – деген мәліметтерді келтіреді [3; 99].

Сонымен, 1934 жылы республикадағы экономикалық жағдай туралы Қазақ КСР ОГПУ құпия саяси бөлімінің материалдарында Қазақстанға азық-түлік қиыншылықтарын жеңілдету және қайтып келіп жатқандарға орталық тарапынан келесідей: «1933 жылы өлкеге жіберілді: а) азық-түлік көмегі – 117 790 т (7 067 400 пұт.); б) тұқым қарызы мен тұқым көмегі – 117 173 т (7 030 380 пұт.); в) азық-түлік қарызы – 6584 т (389 040 пұт). Барлығы – 241 447 т (14 486 040 пұт.). Ақшалай дотация: а) ауылшаруашылық жұмыстарына – 15 787 600 руб.; б) кезек күттірмейтін қажеттіліктерге (тұрғын үй, киім, аяқ киім және т.б.); в) балалар панасыздығын жоюға; – 8 817 500 руб.; в) балалар панасыздығын жоюға – 26 300 мың руб. Барлығы – 50 905 100 рубль. Жоғарыда көрсетілген көмек пен қаражаттан басқа Қазақстанға астық-

пен қамтамасыз ету және төлемдер бойынша ауыл тұрғындарына жеңілдіктер берілді: а) бастапқы астық тапсыру жоспары 110 604 т. төмендетілді; б) бірыңғай ауылшаруашылығы салығы бойынша жеңілдік 3600 мың рубль болды; в) көшпелі және жартылай көшпелі аудандардың 39-ы барлық салық төлемдерінен толығымен босатылды» – көрсетіледі[6, 766].

Осылайша, архив құжаттарынан байқағанымыздай Қазақстанда азық-түлік тапшылығынан зардап шеккен аса мұқтаж шаруашылықтарға, аштықтан босып кеткендерге, колхоздарға мардымсыз болса да үкімет тарапынан көмек көрсету шаралары қабылданды. Бірақ, біріншіден, көмек кеш көрсетілді, көмек шаралары қабылданған кезде қазақ ауылдарында аштық шырқау шегіне жетіп, шаруашылықтар күйреп, халық аштан өліп, аман қалғандары босып кетіп жатты. Екіншіден, көрсетілген азық-түлік көмегінің мөлшері жеткіліксіз болды. Үшіншіден, көмек мөлшері әр шаруашылықтарда әртүрлі болып, кейде көрсетілген көмек кешігіп немесе мақсатқа лайық жұмсалмады. Төртіншіден, қазақ ауылдарында орын алған жағдайды түзету мүмкін болмады.

Қорытынды. 1930-шы жылдардағы Орталық Қазақстандағы ашаршылық зардаптарын жою амалдары ретіндегі мемлекеттің көмек көрсету шараларын қарастыра отырып келесі қорытынды жасауға болады:

1. 1930-шы жылдардағы ашаршылықтың зардаптарын жою амалдары ретінде ашыққан халыққа мемлекеттік көмек көрсету шаралары туралы мәселе жеке зерттеу объектісі ретінде қарастырылмады.

2. Қазақ ауылдарындағы азық-түлік тапшылығы нәтижесінде халықтың ашытыққа ұшырауы туралы фактілер билік органдарының мәлімдеме жазбаларында, жеделхаттарында беріліп жатты және жоғары тұрған кеңестік органдар Қазақстанда болып жатқан жағдайлар туралы хабардар болды.

3. Өлке басшылығы қазақ ауылдарындағы азық-түлік тапшылығын біле тұра, саяси науқандар бойынша жоспарларды орындауды талап етті.

4. Саяси-шаруашылық науқандардың салдарынан азық-түлік қиындықтары пайда болып, мал санының қысқаруы салдарынан халық аштыққа ұшырап, өлім-жітім деңгейі артты, азық іздеген халық босып кетті.

5. 1932 жылдан бастап орталық билік Қазақстанда алапат аштық орын алғанын мойындауға мәжбүр болды.

6. Жағдайды өзгерту үшін Қазақстандағы аштықпен күресу, мұқтаж шаруашылықтарға азық-түлік, түрлі жеңілдіктер, тұқым қарызы, өнеркәсіптік тауарлар түріндегі көмегін көрсету бойынша шаралар қабылдай бастады.

7. Қазақстанға жақын аудандардан шұғыл түрде астық жөнелтіліп, жабдықтау жоспары ұлғайтылды.

8. БКП(б) Қазақ Өлкелік комитетінің бюросының 1932 жылдың 2 шілдедегі «Қазақстандағы жаппай аштық туралы» Қаулысы қабылданды. Онда аштыққа ұшыраған халыққа және босып кеткендерге азық-түлікпен көмек көрсету, аштықтың салдарынан таралып жатқан жұқпалы аурулар, панасыз балалардың жағдайы туралы сегіз пункттан тұратын шешім қабылданады.

9. БКП(б) ОК Саясибюросының 1932 жылдың 17 қыркүйегіндегі «Қазақстанның ауыл шаруашылығы, оның ішінде мал шаруашылығы жөнінде» Қаулысы бойынша Қазақстандағы мал шаруашылығын қайта қалпына келтіруге ұмтылды.

10. Нұра ауданы бойынша архив құжаттарына сәйкес Нұра РК бюросы мен ААК Президиумы колхозшыларға азық-түлікпен көмек көрсетуге өтініш етіп, аса мұқтаж шаруашылықтардың тізімдерін көрсеткен.

11. Аштыққа ұшыраған колхоздарға мардымсыз болса да үкімет тарапынан көмек көрсетіліп, көмек-тің деңгейі әр колхозда әртүрлі болған.

11. Колхоздарға азық-түлік көмегі ретінде көбінесе тары берілген.

12. Көрсетілген азық-түлік қарызы, тұқым қарызы көмектері аштықтан зардап шеккендердің қажеттіліктерін толық қанағаттандырмады және көмек шынымен ашыққан халыққа кеш жеткізілді.

13. Көмекті талан-таражға салу фактілері де кездесті.

14. Көрсетілген кейбір «көмек» түрлері шын мәнінде қағаз жүзінде ғана қалуы да мүмкін.

15. Нұра ауданы бойынша аштан өлгендер саны жөнінде мәліметтер әлі де болса нақтылауды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Омарбеков Т. 20-30жылдардағы Қазақстан қасіреті. Көмекиі оқу құралы. - Алматы: Санат, 1997. - 320 бет.

2 Киндлер Р. Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане/ Р. Киндлер. - М.: Полит. энцикл., 2017. - 382 с..

- 3 Пьянчола Н. Казахские пастухи между коллективизацией и голодом. В книге: Казахстан и Россия: общество и государство. М.: Права человека, 2004. -552 с.
- 4 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 3. Конец 1930-1933 / Под ред. В.Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. -1008 с.
- 5 Насильственная коллективизация и голод в Казахстане 1931-1933 гг. Сборник документов и материалов / Вступ.статья и сост. К. С. Алдажуманов, М. К. Каирғалиев, В. П. Осипов, Ю.И. Романов. - Алматы: Фонд «XXI век», 1998. - 263 с..
- 6 Аиаршылық. Голод. 1928-1934. Документальная хроника. Сб.док. Т.3.: 1932-1934 /Отв.редактор Б. Әбдіғалиұлы. - Алматы, Атамұра, 2021. - 1028 с.
- 7 Аиаршылық. Голод. 1928-1934. Документальная хроника. Сб.док. Т.2.: 1932-1934 /Отв.редактор Б. Әбдіғалиұлы. - Алматы, Атамұра, 2021. - 1240 с.
- 8 Материалы государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий 20-50 годы XX века. Т. 13 Государственные акты и документы по насильственной коллективизации, принудительному оседанию, заготовительным и другим политическим компаниям. Сборник документов и материалов. Составители тома: Е.А. Әбіл, С.А. Жақияев и др. - Астана, 2022. - 296 с.
- 9 Голод 1931-1933 годов в Центральном Казахстане: сборник архивных документов и воспоминаний / Құраст. З.Г. Сақтаганова, К.К.Абдрахманова, Ж.Ж. Ибраимова т.б.; жасаушы ред. Н.О. Дулатбеков. - Караганда, 2022. - 461 с.
- 10 Голод в СССР. 1929-1934: В 3 т. Т. 1: 1929 – июль 1932: Кн. 2. - М.: МФД, 2011. - 560 с.
- 11 ҚР ОМА. Қ. 30с. Т. 7с. Іс. 154. П. 69
- 12 Протокол №107 заседания бюро Казахского крайкома ВКП(б) о тяжелом продовольственном положении в ряде районов Казахстана. 2 июля 1932 г. [Электронды ресурс] - Кіру режимі: <https://istmat.org/node/25731>
- 13 Ивницкий Н.А. Голод 1932-1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центральная Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. - М.: Собрание, 2009. - 288 с.
- 14 СҚ МА. Қ. 1189. Т. 1. Іс. 3. П 7.
- 15 Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 3 іс. 36 п.
16. Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 11 іс. 4 п.
17. Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 11 іс. 16 п.
18. Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 11 іс. 1 п.
- 19 Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 11 іс. 2 п.
20. Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 11 іс. 12 п.
21. Нұра аудандық мемлекеттік архивы. 422 қор. 1 тізім. 11 іс. 21 п.
22. ҚР ОМА. Қ. 1179. Т. 1. Іс. 47. П. 86
23. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том VIII. Казахская АССР, Киргизская АССР. - М.: Издание ЦСУ Союза ССР. - 1928. - 261 с. [Электронды ресурс] - Кіру режимі: https://www.academia.edu/101422443/Всесоюзная_перепись_1926_года_Т_VIII_Казакская_АССР_Киргизская_АССР_Отдел_I_Народность_родной_язык_возраст_грамотность_M_1928_Казакская_АССР_&nav_from=7334a7a4-18af-46c6-ba02-9c3e95fbd664&rw_pos=0
24. Нұра аудандық мемлекеттік архиві. 422 қордың 1 тізімдемесі. - 1-10 бб.

References:

1. Omarbekov T. 20-30 jylardaǵy Qazaqstan qasıretı: Kömekşıoquqıraly. Almaty: Sanat, 1997. –320 b7. [in Kazakh]
2. Kindler R. Stalinskie kochevniki: vlast i golod v Kazakhstane/ R. Kindler. - М.: Polit. entsikl., 2017. - 382 s. [in Russian].
3. Pianchola N. Kazakhskie pastukhi mezhdou kollektivizatsiei i golodom. V knige: Kazakhstan i Rossiia: obshchestvo i gosudarstvo. М.: Prava cheloveka, 2004. -552 s. [in Russian].
4. Tragediia sovetskoi derevni. Kollektivizatsiia i raskulachivanie. 1927-1939: Dokumenty i materialy. V 5-ti tt. / T. 3. Konets 1930-1933 / Pod red. V.Danilova, R. Manning, L. Violy. - М.: «Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia» (ROSSPEN), 2001. -1008 s. [in Russian].
5. Nasilstvennaia kollektivizatsiia i golod v Kazakhstane 1931-1933 gg. Sbornik dokumentov i materialov / Vstup.statiia i sost. K. S. Aldazhumanov, M. K. Kairgaliev, V. P. Osiiov, Iu.I. Romanov. - Almaty: Fond «XXI vsk», 1998. - 263 s. [in Russian].
6. Aşarşylyq. Golod. 1928-1934. Dokumentalnai ahronika. Sbornik dokumentov. t.3.: 1932-1934/

- Otv.red. B.Äbdıǵalııly. –Almaty: Atamūra, 2021. –1028 s. [in Russian].
7. Aşarşylyq. Golod. 1928-1934. Dokumentalnıaıahronika. Sb.dok. t.4/ Otv.redaktor-sostavitel B. Äbdıǵalııly. Nur-Sultan: Foliant. 2021. –776 s. [in Russian].
8. Materialy gosudarstvennoi komissii po polnoi reabilitatsii zhertv politicheskikh repressii 20-50 gody KhKh veka. T. 13 Gosudarstvennye akty i dokumenty po nasilstvennoi kollektivizatsii, prinuditelnomu osedaniıu, zagotovitelnyım m drugim politicheskim kompaniiam. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: E.A. Äbil, S.A. Zhakishev i dr. - Astana, 2022. - 296 s. [in Russian].
9. Golod 1931-1933 godov v Tsentralnom Kazakhstane: sbornik arkhivnykh dokumentov i vospominanii / Kırast. Z.G. Saktaganova, K.K.Abrakhmanova, Zh.Zh. İbraimova t.b.; zhauapty red. N.O. Dulatbekov. - Karaganda, 2022. - 461 s. [in Russian].
10. Golod v SSSR. 1929-1934: V 3 t. T. 1: 1929 – iiul 1932: Kn. 2. - M.: MFD, 2011. - 560 s. [in Russian].
11. Qazaqstan Respýblikasynyń ortalyq memlekettik arhivi [QR OMA].– Q.30c.– tızım. 7c.– is. 154
12. Protokol №107 zasedaniia biuro Kazakhskogo kraikoma VKP(b) o tiazhelom prodolvolstvennom položenii v riade raionov Kazakhstana. 2 iiulia 1932 g. [Elektrondy resurs] - Kiru rezhimi: <https://istmat.org/node/25731> [in Russian].
13. İvnitskii N.A. Golod 1932-1933 godov v SSSR: Ukraina, Kazakhstan, Severnyi Kavkaz, Povolzhe, Tsentralnaia Chernozemnaia oblast, Zapadnaia Sibir, Ural. - M.: Sobranie, 2009. - 288 s. [in Russian].
14. Soltústik Qazaqstan memlekettik arhivi [SQ MA].]– Q. 1189. tızım. 1. is. 3. p. 7. [in Russian].
15. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. –422 qor. 1. tızım. 3. is. 36 p. [in Russian].
16. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. –422 qor. 1 tızım. 11 is. 4 p. [in Russian].
17. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. –422 qor. 1 tızım. 11 is. 16 p. [in Russian].
18. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. – 422 qor. 1 tızım. 11 is.1 p. [in Russian].
19. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. – 422 qor. 1 tızım. 11 is. 2 p. [in Russian].
20. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. – 422 qor. 1 tızım. 11 is. 12 p. [in Russian].
21. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. – 422 qor. 1 tızım. 11 is. 21 p. [in Russian].
22. Qazaqstan Respýblikasynyń ortalyq memlekettik arhivi [QR OMA].– Q.1479.– tızım. 1.– is. 47 [in Russian].
23. Vsesoiuznaia perepis naseleniia 1926 goda. Tom VIII. Kazakhskaia ASSR, Kiigizskaia ASSR. - M.: Izdanie TsSU Soiuz SSR. - 1928. - 261 s. [in Russian].
24. Nura aýdanynyń memlekettik arhivi. – 422 qor. 1 tızım. 1-10 p. [in Russian].